

A 31 NESODDEN KIRKE

Konservering av altertavlen

Nina Kjølsten Jernæs

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel A 31 Nesodden kirke Konservering av altertavlen	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 131/2015	Publiseringsdato 03.11.2015
	Prosjektnummer 15621123	Oppdragstidspunkt Sept.-nov. 2015
	Forsidebilde Detalj av relieff i altermaleriet, Nesodden kirke. Foto: NIKU	
Forfatter(e) Nina Kjølse Jernæs	Sider 22	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Konservering	

Prosjektleder Nina Kjølse Jernæs
Prosjektmedarbeider(e)
Kvalitetssikrer Merete Winness

Oppdragsgiver(e) Nesodden kirkelige fellesråd
--

<p>Sammendrag</p> <p>På oppdrag fra Nesodden kirkelige fellesråd tilstandsvurderte NIKUs malerikonserverator kirkens interiør i april 2013. Konserveringsarbeidet ble utført i perioden 7.-10. september 2015. Løs maling på altermaleriet ble festet, altertavlen ble støvtørket og altermaleriets overflate ble renset. Skjemmende skader i malinglaget på altertavle og maleri ble retusjert. En del av altertavlens akantusvinge på nordre side ble remontert.</p>
--

Emneord Altertavler, 1700-tallet, panelmalerier, konservering
--

Avdelingsleder

Merete Winness

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunn for prosjektet	7
2	Altertavlens historie	7
2.1	Beskrivelse av altertavlen.....	8
3	Tilstand før konservering 2015.....	8
4	Behandling av altertavlens arkitektur og ornamentikk.....	10
4.1	Remontering av løs del av akantusvinge.....	10
4.2	Rensing	11
4.3	Retusjering.....	11
5	Konservering av altermaleriet med relieff	12
5.1	Konsolidering.....	12
5.2	Rensing	12
5.3	Retusjering.....	13
6	Videre bevaring	14
6.1	Rengjøring	14
6.2	Lyseslukking.....	14
7	Litteratur og kilder.....	14
8	Vedlegg 1 Illustrasjoner	15
9	Vedlegg 2 Benyttede materialer	18
10	Vedlegg 3 Riksantikvarens informasjonsark om håndtering av kirkekunst.....	19
11	Vedlegg 4 Riksantikvarens informasjonsark om bruk av levende lys.....	21

1 Bakgrunn for prosjektet

Kirkevergen i Nesodden kirke tok kontakt med Riksantikvaren i mai 2012 for råd om vedlikehold av inventar i kirken. Etter anbefaling fra Riksantikvaren, tok kirkevergen kontakt med Norsk Institutt for kulturminneforskning (NIKU) i mars 2013. NIKUs malerikonservator N. K. Jernæs befarte kirkens interiør og resultater av tilstandsvurderingen ble gitt i en rapport (NIKU Oppdragsrapport 47/2013). Her ble det også gitt anbefalinger for konservering av altertavlen og prekestolen.

I august 2015 ble det klart at Nesodden kirkelige fellesråd ønsket å få konserveringsarbeid utført på altertavlen. Arbeidet ble utført i perioden 7.-10. september 2015, og resultatene gis i denne rapporten. Deler av rapporten bygger på rapporter av Bratlie, NIKU (1995), og Jernæs, NIKU (2013).

Fotografiene i rapporten er tatt av NIKU dersom ikke annet er beskrevet.

2 Altertavlens historie

Kirken ble innviet i 1175, mens altertavlen kom først i 1715 (foto 1). Interiøret i kirken gjennomgikk store forandringer i 1870-årene. Benkene ble skiftet ut, inventaret ble overmalt. I 1920-årene ble interiøret restaurert under ledelse av Riksantikvarens restaureringskonsulent Domenico Erdmann, inkludert altertavlen (Christie & Christie 1969: 69). I denne perioden ble det lagt vekt på tilbakeføring av farger og materialer. I 1956-60 ble det igjen foretatt en oppussing av kirken, utført av bl.a. konservator Ove Quale (Christie & Christie 1969: 69). Det er uvisst om arbeider er utført på selve altertavlen også i denne perioden.

Trolig er bemalingen på de arkitektoniske delene original fra 1715 (Bratlie 1995: 2), mens undersøkelser i 2013 viste at panelmaleriet tidligere har blitt kraftig retusjert (Jernæs 2013: 8).

Foto 1: Altertavlen i Nesodden kirke, skåret av Johan Jørgen Schram i 1715. Foto tatt etter konservering 2015.

2.1 Beskrivelse av altertavlen

Altertavlen er skåret av Johan Jørgen Schram 1715 (Hauglid 1950:89). Det er en portaltavle med relieff av Jesus i Getsemane i storfeltet. Det er en profilert og forkrøppet gesims over søylene. Over gesimsen sees en brutt gavl med to engler. I midtfeltet er Kristus med seiersfanen. Under storfeltet sees predella med båndverk, akantus og våpenkartusj. Bladmotiv i spiral om søylene, og tavlen har akantusvinger. På våpenkartusjen er det skrift i gull på blå bunn: «Oluf Müller 1715». Søylene er marmorert i grått og rødbrunt, med bladverk i grønt og gull. Gesims og fotlist er marmorert i blågrått og grønt. Vingene er forgylt og lasert i rødt og grønt. Maleriet i hovedfeltet har en forgylt ramme. Jesus er i rosa kjortel og rød kappe. En engel sees i en blårosa sky over Jesus. I bakgrunnen er det malt disipler, trær og skyhimmel. Altertavlens giver, Ole Müller, bekostet også «et Løvverch^t om Alteret og Døbestædet» i følge kallsboken (Christie & Christie 1969: 70).

3 Tilstand før konservering 2015

Akantusvingene på hver side består av en hoveddel og en mindre, separat del nederst. På nordsiden hadde den minste, separate delen løsnet og den hadde frem til september 2015 blitt oppbevart i rommet under alterbordet med tilgang bak alteret. Opprinnelig har denne delen vært festet til altertavlen med en lask på baksiden, da det er spor av tilhørende skruehull på den løse akantusdelen og på altertavlen (foto 2). Den har ved en tidligere anledning vært festet med tre moderne skruer, men to av dem har brukket og den tredje er svært kort. Dette viser at de tre skruene ikke har gitt godt nok feste til tavlen.

Altertavlens arkitekturelementer og akanutsvinger var skitten da støv og smuss var akkumulert over tid. Spindelnev og løse malingflak på horisontale flater, trolig fra hvitting av tak, var også med på å gi altertavlen et grått og skittent utseende. Nedre del av altertavlen hadde rester av stearin fra lyseslukking. Det var noen små skader i det marmorerte feltet til høyre for den søndre søylen. Det kommer trolig fra mekaniske trykk og skrap som har skadet overflaten (Jernæs 2013: 9).

Da altermaleriet består av både relieff og panelmaleri, var det akkumulert mye støv på de horisontale områder på relieffelementene, samt rester av stearin fra lyseslukking i nedre del (foto 3,4). Panelmaleriet hadde en skitten overflate. Det var stedvis løs maling, hovedsakelig på relieffelementene i altermaleriet.

Foto 2: Baksiden etter remontering. Her sees hull fra spiker eller skruer etter en opprinnelig lask som har holdt nedre vinge fastmontert til altertavlen.

Foto 3: Støv og smuss på grønt relieffområde, venstre side. Før konservering 2015.

Foto 4: Rester av stearin fra lyslukking, samt støv på Jesus sin kappe. Før konservering 2015.

Det var malingutfall på panelmaleriet som var synlig fra bakkenivå, samt at kvister i panelbordene hadde med tiden blitt mer synlige (foto 5,6). I himmelpartiet er det avskallinger i malingen; noen er overmalt (trolig i 1920), mens andre har tilkommet etter 1920. Avskallingene i himmelpartiet er vertikalt langsgående avskallinger som følger trestrukturen. Det kan av den grunn sees på som et resultat av endringer i klima og bevegelser i treverket (Jernæs 2013: 9).

Ved undersøkelse i 2013 av den malte overflaten i ultrafiolett belysning var det mulig å se at overflaten mest sannsynlig ikke har noen form for ferniss. Rensetester med ulike løsemidler viste at det kun var smuss som ble fjernet (Jernæs 2013: 9).

Foto 5: Malingutfall på relieff, underside av grønt område. Foto før konsolidering og retusjering 2015.

Foto 6: Kvist i panelbordet var synlig gjennom malinglaget. Foto tatt før rensing og retusjering 2015.

4 Behandling av altertavlens arkitektur og ornamentikk

I forprosjektet (NIKU Oppdragsrapport 47/2013) ble følgende behandling anbefalt:

- Nedre del av akantusvingen på venstre side bør festes til altertavlen. Dette bør gjøres av en kyndig snekker som har erfaring med antikvarisk arbeid.
- Selve altertavlen bør renses for støv, og kan gjøres med en pensel og støvsuger.
- Stearinsøl bør fjernes mekanisk eller med et løsemiddel avhengig av hvor sensibel underliggende malingsoverflate er.
- Løs maling på maleriet bør festes med lim. Konsolideringstester med Paraloid B-72 ga et godt resultat.
- Rense maleriet for støv og smuss med triammoniumcitrat.
- Avskallinger bør retusjeres med et egnet materiale, det vil si en maling i et bindemiddel som gir riktig farge og glans, som også senere kan fjernes dersom det blir ønskelig.

4.1 Remontering av løs del av akantusvinge

Det vites ikke nøyaktig når nedre del av akantusvinge på nordsiden ble demontert eller falt av. På bilder fra Nesodden kirke i boken «Akantus» fra 1950 er montert på altertavlen (Hauglid 1950:84).

Snekker Terje Furustøl fra Østfold bygg- og vindusrestaurering monterte den løse delen til akantusvingen på altertavlens nordside under konserveringsprosjektet i september 2014¹. Det var usikkert om han skulle lime og plugge, eller skru fast denne delen. Det viste seg at selve treverket i bjørk var holdbart og godt. Han fjernet skruene som satt i treverket, den ene var for kort mens de to andre hadde brukket. Da Furustøl arbeider mye med restaurering av gamle møbler, hadde han tilgjengelig eldre skruer med lengde som passet dette elementet. To skruer ble benyttet, og akantuselementet satt godt etter remontering (foto7). Det er spor fra den eldre skruen som er brukket, denne var umulig å fjerne uten å skave seg inn i treverket fra baksiden. Dette ble i samråd med Furustøl vurdert som unødvendig arbeid, og den gamle skruetuppen ble sittende.

Foto 7: Nedre del av akantusvinge, nordsiden.
Remontert av Østfold bygg- og vindusrestaurering.

¹ Østfold bygg- og vindusrestaurering: <http://www.vindusrestaurering.no/>

4.2 Rensing

Altertavlens arkitektur og akantusornamentikk ble renset for støv og smuss med pensel og støvsuger. Arbeidet ble utført fra en høy gardintrapp, da det ble ansett som unødvendig risiko ved montering av et stillas i koret grunnet støvtørking. Dette innebar at altertavlens høyeste punkt som er Kristus' bryst og hode, samt øverste del av seiersvimpelen, ikke ble støvtørket. På noen horisontale flater ble det funnet små, hvite avskallinger som trolig var fra kalkingen i korhimlingen. Ellers var det mye spindellev og støv som ble fjernet.

Altertavlen ble renset for stearin (foto 8-9). Stearinrester forårsaket av lyseslukking på alteret var på predella, nedre del av akantusvingene, søylene, samt noe stearin på maleriets nedre del.

Foto 8: Bladornamentikk på søndre søyle. Rester av stearin fra lyseslukking. Før rensing.

Foto 9: Bladornamentikk på søndre søyle. Rester av stearin fra lyseslukking. Etter rensing.

4.3 Retusjering

Hovedårsak til malingutfall på altertavlens arkitektur og ornamentikk var mekaniske skader (foto 10-11). Altertavlens nedre del hadde flest skader. Skadeområdet ble retusjert med Maimeri, en maling med mastiks som bindemiddel (se vedlegg 1 for materialer). Malingen er løselig i løsemidler i fremtiden dersom det blir behov for å fjerne retusjene uten å påvirke original maling. Den gir også mulighet for å påvirke glans ved å tilføre ulik mengde løsemiddel og ferniss.

Stabile pigmenter ble benyttet til retusjering av skader på altertavlen og altermaleriet: Kadmumpigmenter i gult og rødt, oker, ultramarin, lampesvart og titanhvitt.

Foto 10: Predellaens nedre list, mot sør.
Før retusjering.

Foto 11: Predellaens nedre list, mot sør. Etter
retusjering.

5 Konservering av altermaleriet med relieff

5.1 Konsolidering

Det var løst maling på altermaleriet situert på relieffelementene (se vedlegg 1, illustrasjon B for oversikt over festet maling). Lim ble påført i områder med løst maling ved bruk av en spisspensel. Løse malingflak ble så festet med varmeskje som holdt 60-70 °C (se vedlegg 2 for materialer).

5.2 Rensing

I 2013 ble det forsøkt rensset med triammoniumcitrat i 3 % løsnings, som enkelt løsnet smusset fra overflaten. Jeg gikk ned til en 2,5 % løsnings som ga et like tilfredsstillende resultat (se vedlegg 2 for materialer). Med et tilfredsstillende resultat i denne sammenhengen menes en kombinasjon av minimalt mekanisk arbeid, oppnådd ønsket renseeffekt med så lav prosentløsning som mulig.

Alle flater på altermaleriet ble rensset (se foto 12-13). Under rensing fremgikk det at skyene til maleriet venstre side var sensitiv for triammoniumcitrat. Her ble det i stedet rensset med saliva.

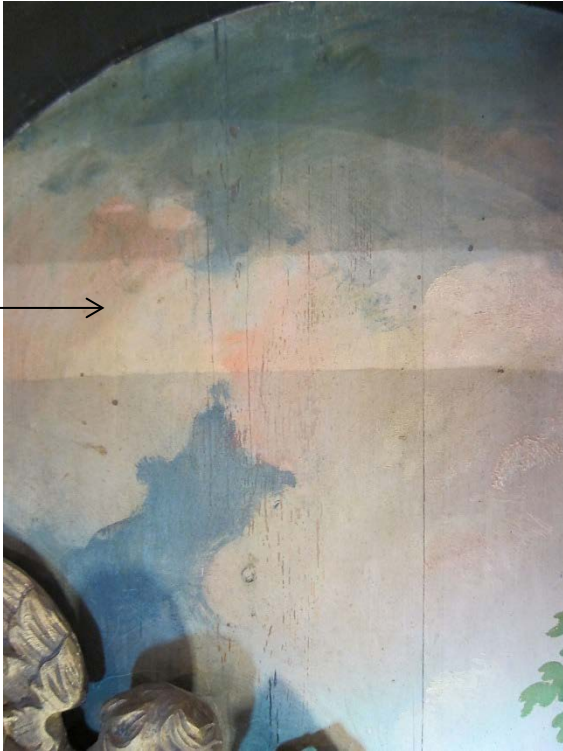

Foto 12: Altermaleriet under rensing med triammoniumcitrat (se pil). Et grått slør på overflaten renses bort og fargene blir lysere og klarere.

Foto 13a og b: Detalj på Jesus' kappe, før og etter rensing.

5.3 Retusjering

Noen områder på altermaleriet hadde skjemmende skader av ulike årsaker:

- a) Endringer i treverket grunnet klimatiske forhold (langsgående skader i trestruktur-retningen).
- b) Malingutfall i kombinasjon med områder med løs maling i relieffområdene. Grunnet overmaling og/ eller klimatiske forhold.
- c) Kvister i panelbordene som har mørknet og blitt mer synlig i lyse områder.

Malingutfallene ble retusjert med Maimeri (se vedlegg 1 illustrasjon C for retusjerte områder, vedlegg 2 for materialer, samt kapittel 5.3. Retusjering av altertavlens arkitektur og ornamentikk). I foto 14 a og 14 b sees hvordan de mørke kvistene var skjemmende i forkant av retusjeringen, spesielt i lyse områder.

Foto 14 a og b: Nærbilde av kvist i himmelpartiet som var synlig gjennom malinglaget, før og etter retusjering.

6 Videre bevaring

6.1 Rengjøring

Altertavlen tåler ikke å bli vasket med vann eller lignende. Kirkens gjenstander skal kun støvtørkes forsiktig med myk støvkost dersom det er helt nødvendig. Se Vedlegg 3 fra Riksantikvarens informasjonsark 4.2.1 om håndtering av kirkekunst, punkt 7 *Unngå vasking*.

6.2 Lyseslukking

Det anbefales at det til enhver tid benyttes lyslukker til å slukke lysene på alteret. Det bør opplyses om dette til dem som har denne typen arbeidsoppgaver. Se for øvrig Vedlegg 4 fra Riksantikvarens informasjonsark 4.2.4 om bruk av levende lys.

7 Litteratur og kilder

- Bratlie 1995: Bratlie, E. 1995: *Rapport fra befaring i Nesodden kirke 23.01.95. Saker: Prekestolens og altertavlens konserveringstilstand, klimaforholdene i kirkerommet og overflatebehandlingen av innvendige og utvendige murvegger*. Norsk Institutt for kulturminneforskning, 1995
- Christie & Christie 1969: Christie, S.M. og Christie, H.: *Norges kirker, Akershus*, bind 2. Oslo, Forlaget land og kirke
- Hauglid 1950: Hauglid, R. 1950: *Akantus. Mestrene i norsk treskurd*, bind 1. Oslo, Riksantikvarietat 1950
- Jernæs 2013: Jernæs, N. K. 2013: *A 31 Nesodden kirke. Forprosjekt for behandling av altertavle, prekestol og benker*. NIKU Oppdragsrapport 47/ 2013, Norsk Institutt for kulturminneforskning, 2013

8 Vedlegg 1 Illustrasjoner

Illustrasjon A: Nedre del av maleriet før og etter konservering 2015.

Illustrasjon B: Gule områder merket på foto viser områder som hadde løs maling som ble festet september 2015.

Illustrasjon C: Merkede røde områder viser områder som ble retusjert september 2015.

Illustrasjon D: Heloptak. Altermaleriet etter konservering 2015.

9 Vedlegg 2 Benyttede materialer

Tiltak	Metode	Materialer	Materialer (kjemisk sammensetning)
Konsolidering av løs maling	Konsoliderings-middel påført punktvis med pensel. Varmeskje 60-70 °C	Paraloid B72, 5 % i aceton	Syntetharts, copolymer av etylmetakrylat og metylakrylat.
Rensing av panelmaleri med relieff	Med bomull på viklepinne, etterrenset med vann	Triammoniumcitrat, 2,5 % løsning i vann	Triammonium salt av 2-hydroxypropan-1,2,3-tricarboxylicacid, blandet i H ₂ O
Rensing av panelmaleri med relieff, sensitive områder	Med bomull på viklepinne	Saliva	Spytt (enzymholdig)
Retusjering av malingutfall	Påført med liten pensel, tynnet med noe white spirit	Maimeri Restauro (Colore a vernice per restauro)	Pigmenter bundet i mastikharpiks.

10 Vedlegg 3 Riksantikvarens informasjonsark om håndtering av kirkekunst

4. Gjenstander

4.2.1. Kirker: Håndtering av kirkekunst

Dette informasjonsbladet gir en generell og samlet veiledning om temaer som er presentert mer utførlig i andre av Riksantikvarens informasjonsblader.

*Se også infomasjonsblad om:
Restaurering og konservering av gjenstander i kirker 4.1.1.
Rengjøring av inventar og gjenstander 3.3.
Oppbevaring og behandling av kirketekstiler 4.2.2.
Inneklima 3.11.2.
Beskyttelse av interiør mot lys 4.3.1.
Pakking av gjenstander for transport 4.3.2.*

Våre gamle kirker er levende kulturminner. Kirken er kanskje det sted der følelsen av samhörighet med fortiden virker sterkest. Denne følelsen gir lyst og interesse til å bevare denne delen av vår kulturarv. De regler og råd som blir gitt i det følgende har som sin viktigste oppgave å hjelpe kirkens eiere og ansvarlige til å ta best mulig vare på vår historisk – religiøse arv, både for oss selv og for kommende generasjoner.

Utgitt mars 1994.

Litt om lovverket

Middelalderkirker

Kirker som er bygget før 1537 er automatisk fredet etter lov om kulturminner, og Riksantikvaren har overordnet faglig myndighet. Dette betyr at alle endringer (som f.eks. oppussing) på og i kirken alltid må godkjennes av Riksantikvaren på forhånd.

Dette gjelder ikke minst for:

Alle gjenstander (alterskap, malerier, lysekroner, tekstiler og annet).
All dekor (dekor malt på vegg, tak og vindu).

Alt fast og løst inventar (prekestol, benker, orgel etc.) uansett alder.

Kirker fra nyere tid

For kirker eldre enn 90 år (men bygget senere enn 1537) har Riksantikvaren rådgivende myndighet. Dersom det i kirken finnes gjenstander eller inventar som er eldre enn 1537, er disse underlagt samme fredningsbestemmelser som middelalderkirkene.

Året 1537 markerer kun skille mellom katolsk og protestantisk kirke, ikke mellom hva som er verdifullt og hva som er mindre verdifullt. Gjenstander og inventar laget etter 1537 har selvfølgelig like stor kunstnerisk og kulturhistorisk verdi som de fra middelalderen, og bør derfor behandles med like stor omtanke som de eldre gjenstandene.

Hva kan kirkens ansvarlige gjøre?

Den beste form for bevaring er å sørge for best mulige oppbevaringsforhold. I tillegg til de tiltak for å bedre inneklimaet som er beskrevet i eget informasjonsblad, er følgende viktig:

1. *Vis omtanke ved bruk av kirken*
Aktiv bruk av kirken innebærer samtidig slitasje, bl.a. fordi sterk og langvarig oppvarming ødelegger klimaet for interiøret. Menigheten bør ikke sette samme varmekrav til en kirke som til sin egen stue. Dekorerte gjenstander, vegg- og takflater samt tekstiler blir brutt ned med tiden og tåler ikke store klimavariasjoner. Unødvendig håndtering av objekter og alle former for direkte berøring av dekorerte overflater bør unngås.

2. *Vær påpasselig*
Oppdages skader i form av løs eller avskallet maling, hull, søl og skitt på dekorerte flater, så meld fra til fylkeskommunens kulturetats eller til Riksantikvaren. Gal eller manglende behandling kan føre til nye og kanskje uopprettelige skader.

3. *Unngå sol og sterk belysning*
Dekorerte flater og tekstiler må aldri utsettes for direkte sollys eller kraftig lys fra eksempelvis spotlight. Sterkt lys setter i gang nedbrytningsprosesser (blant annet blekes farger) og forårsaker uttørring på

RIKSANTIKVARENS INFORMASJON OM KULTURMINNER

Riksantikvaren, Dronningens gt. 13, Postboks 8196 Dep. 0034 Oslo
Tlf. 22 94 04 00, Telefax 22 94 04 04.
e-post: riksantikvaren@ra.no. Internett: www.riksantikvaren.no

4.2.1

Interiører fra Uvdal stavkirke og Østre Halsen kirke. Inventar og gjenstander i nyere kirker har like stor kunstnerisk og kulturhistorisk verdi som de fra middelalderen. Kirkerommet er et sted hvor verdier skal tas vare på. Foto: Birger R. Lindstad.

grunn av lokal oppvarming. Dersom det ikke lar seg gjøre å flytte gjenstandene, kan sollys elimineres ved bruk av gardin eller rullegardin. Tekstiler må dekkes til når kirken ikke er i bruk.

4. Unngå varmeovner og tørr luft

Varmestråler fra ovner forårsaker skader på dekorerte overflater og tekstiler, både i form av uttørring og støvnedslag. Når kirken varmes opp utsettes gjenstander som henger høyt over gulvet for tørre luft enn de som henger nærmere gulvet.

5. Unngå tilfeldig berøring

Bemalte gjenstander og tekstiler som henger slik at tilfeldige besøkende lett kan komme bort i dem eller plukke på dem, bør flyttes, sikres eller fjernes.

6. Unngå brann

Påse at stearinlys står i trygg avstand fra bemalt dekor. Bruk alltid lyslukker for å unngå stearinsprut på f.eks. altertavle. Dersom det benyttes lysholdere som er festet til altertavle i form av metallbeslag, må lysene alltid skiftes ut lenge før de når metallbeholderen.

7. Unngå vasking

Vask aldri altertavle, malerier, krusifikser, veggmalier eller andre dekorerte overflater. Unngå også støvtørring av disse. Hvis slikt inventar er svært støvete, og bare hvis man ved hjelp av sidelys kan se at malingen ikke er løs, kan man i nødsfall forsiktig børste med myk kost i små områder av gangen.

11 Vedlegg 4 Riksantikvarens informasjonsark om bruk av levende lys

4. Gjenstander

4.2.4. Kirker: Bruk av levende lys

Bruk av levende lys i kirkerommet har lang tradisjon, både som lyskilde og som stemningskapende element. Men levende lys har forårsaket mange kirkebranner og må ikke bli årsak til flere. Levende lys må brukes med fornuft og omtanke – og aldri brenne uten tilsyn.

Utgitt mars 1994.

Krav til lysestaker og holdere

Uansett alder og type må lysestakene tilfredsstillende visse krav. Stakene må ha en så solid fot eller sokkel at de står støtt. Lysholdere på vegg må ha et solid oppheng og være festet slik at de ikke faller ned ved utilsiktet berøring. Lysholdere som henger på vegg må dessuten ha en skål som samler opp eventuell stearin som drypper fra lyset, og et så stort skjold at veggen bak er beskyttet. Den delen av staken eller lysholderen som kommer i berøring med lyset må være av materiale som ikke er brennbar, eller kan smelte av varmen fra lyset. Lysholderen må være slik at lyset står støtt i selve staken uten noen form for ekstra støtte i tillegg.

I mange kirker er det montert en støtte for altelysene på altertavlen. Den består ofte av en metallring med en indre diameter som passer alterlyset. Metallringen er loddet til et metallskaft som fester ringen til altertavlen. Lyset tres gjennom ringen og settes deretter ned i alter-

lysestaken. Lyset står ikke støtt i staken uten at det er tredd gjennom ringen. Når lyset så brenner ned vil det velte når det kommer nedenfor ringen og i beste fall forårsake stearinsøl. Denne type lysholder har bare i løpet av de siste fem årene forårsaket to branner i norske kirker, og bør derfor unngås.

Plassering

Alle lysestakene må plasseres i god avstand fra alt brennbar materiale. Mange altertavler har svimerke og bobler i malingen på grunn av alterlys som har stått plassert for nær. Menighetens og prestens bevegelser må tas med i vurderingen når lysestaker plasseres. De må ikke plasseres slik at de kan veltes, for eksempel under ofring eller nattverd.

Underlaget for lysestakene må være jevnt, slik at lysestakene står støtt. Oppheng for lysestaker på vegg, eller for lysekroner må være så solid at staken eller kronen ikke kan falle ned. Opphenget bør kontrolleres jevnlig. Vurder om underlaget tåler stearinsøl, eller rettere om stearinsøl kan fjernes uten at underlaget skades. Malte flater kan skades både av den varme stearinen og når denne skal fjernes. På umalt tre eller andre porøse flater trekker stearinen inn og lager flekker som ikke lar seg fjerne fullstendig. Stearin på tekstiler kan kreve temmelig hardhendt behandling for å kunne fjernes. Dekk derfor om mulig til underlaget. Alterduken kan beskyttes med en hvit duk som er noe mindre enn alterbordet og som legges oppå alterduken. Bruk av papirservietter og plast som beskyttelse for alterduken frarådes.

*Lysestaker må plasseres i god avstand fra altertavlen for å unngå svimerker og bobler i malingen.
Foto: Jon Brønne.*

RIKSANTIKVARENS INFORMASJON OM KULTURMINNER

Riksantikvaren, Dronningens gt. 13, Postboks 8196 Dep, 0034 Oslo
Tlf. 22 94 04 00, Telefax 22 94 04 04,
e-post: riksantikvaren@ra.no, Internett: www.riksantikvaren.no

4.2.4

Kirker: Bruk av levende lys

2

Såkalte telys er ofte brukt ved spesielle anledninger. Husk at disse blir meget varme på undersiden og at de ofte forårsaker stearinsøl. De må plasseres i god avstand fra brennbart materiale og ikke direkte på underlag som ubehandlet, malt eller lakkert treverk. Når de er slukket må de få stå i fred til stearinen har stivnet.

Lyskvalitet

Kvaliteten på lys varierer. Lys av god kvalitet har høyt stearininnhold og inneholder lite parafinvoks. I lys av høy kvalitet er veken utformet og dimensjonert i forhold til lysets dimensjon og brennmateriale, slik at veken har en korrekt oppsugings- evne. En riktig veke skal forbrennes og danne minimalt med avfall. Om nødvendig fjernes eventuelle vekerester og veken kuttes før lyset tenes på. Det hindrer stearinsøl.

Stearinlyset erstatter det tradisjonelle talglyset. Lys laget av stearin brenner med større flamme og lukter bedre. Det soter mindre

enn lys med høyt innhold av parafinvoks fordi det brenner med mindre og renere avgasser. Stearin er dyrere enn parafin. Det er derfor oftest sammenheng mellom pris og kvalitet. I følge lysfabrikanter vil alle lys plassert på et trekkfullt sted brenne ujevnt, blafre og ha lett for å dryppe.

Lys til bruk i kirker bør inneholde størst mulig prosent stearin. Stearinlys kan, innen visse rammer, bestilles fra norske fabrikanter etter mål som er tilpasset de staker kirken disponerer. Det er en god regel å handle hos leverandører som er tilgjengelige for tilbakemeldinger og reklamasjoner.

Slukking av lys

Lys skal slukkes med lyseslukker. I de tilfeller de må blåses ut, må en holde hånden bak flammen for å unngå stearinsøl. Overflateskader i nedre del av altertavler forårsaket av stearinsøl er meget vanlig. Ofte er dette varige skader som ikke kan skjules av annet enn retusjering.

Hva kan man gjøre med:

Lys som står dårlig i staken?

- Prøv en annen type lys.
- Vurder om selve lysholderen kan gjøres om ved at en bedre lysholder festet ned i den opprinnelige kan gi sikrere feste til lyset. Er staken gammel og/eller verdifull må antikvarisk ekspertise rådføres før noe gjøres. Dessuten må en være sikker på at den som utfører arbeidet kan sitt fag.
- Bytt ut staken med en bedre. Bruk den utskiftede staken kun til dekor til utente lys, eller pakk den forsvarlig bort for oppbevaring. Merk pakken med innhold, når den ble pakket og av hvem.

Stake som er lett i sokkelen/foten?

- Prøv med et kortere lys.
- Vurder om man uten å endre eller ødelegge staken kan gi sokkelen/foten større tyngde. (Hule staker og stettfat er ofte fylt med gips eller bly).

Stearin på alterduken?

- Nedkjøl duken og plukk av stearinen.
- Mye av den resterende stearinen kan fjernes med strykejern og porøst, sugende papir (trekkpapir) mellom strykejernet og duken og mellom duken og underlaget.

Stearin på ubehandlet treverk?

- Skrap bort det som er mulig uten å ødelegge overflaten på treverket. Prøv deretter samme prinsipp som for tekstil, varme og sugende papir.

Stearin på ensfarget malt eller lakkert flate?

- Skrap bort det som er mulig uten å skrape i underlaget. Forsøk å fjerne restene med white spirit. NB! Forsøk først på et lite synlig sted om den malte eller lakkerte flaten tåler white spirit.

Stearin på altertavlen eller en annen kunstgjenstand?

- La stearinsølet være! Forsøk på fjerning fører som regel til en større skade enn selve stearinsølet.

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 131/2015

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00